

SIGMUND FREUD (1856-1939)

Assumpta Clopas i Fisa

Psicopedagoga EAP B-26 de Martorell

RESUMEN

La celebració en Barcelona del 150 aniversari del naixement de Freud, amb el lema: Freud, un clàssic del pensament contemporani, ha suggerit a la autora de este article una reflexió sobre algunes de les aportacions del psicoanàlisi a la pràctica psicopedagògica i més concretament a la funció assessora. En este article se fa un resum de aspectes com la escucha, la transferència, la reflexió, la utilització de la paraula i els mecanismes de defensa com referents molt útils en les funcions que debem desenvolupar en nostre treball, el àmbit psicopedagògic.

ABSTRACT

The 150th anniversary of Freud's birth celebrated in Barcelona with the motto Freud, a classic of contemporary thinking, has suggested to the author of this article a reflection about some of the contributions of psychoanalysis in the practice of psycho pedagogy and more specifically in the advising function. It summarises aspects like the listening, the transfer, the reflection, the use of word and the defence mechanism as very useful referents in the roles we must develop in our work, the psycho pedagogic field.

"L'escola no pot assumir el caràcter implacable de la vida ni voler ser una altra cosa que un joc o una escenificació de la vida."
(S. Freud, 1910).

1. INTRODUCCIÓ:

Recentment hem celebrat a Barcelona, per iniciativa de la Llibreria Xoroi, el 150è. aniversari del naixement de Freud. La comissió organitzadora d'aquesta commemoració ha preparat un ventall d'activitats molt interessants amb el lema: "Freud, un clàssic del pensament contemporani". Aquesta frase ens diu molt. Aprofitant l'avinentsa crec que es mereix també un reconeixement dels que treballem en l'àmbit de la psicopedagogia i, de forma més concreta, en la funció assessora i d'orientació.

L'aportació freudiana i la dels seus continuadors (la seva filla Anne, Melanie Klein, Lacan, i molts altres) ens ha deixat una valuosa obra que ens aporta coneixements i ajuda per poder interpretar, entendre, escoltar, investigar i avançar en el nostre treball.

Repassem breument l'esdeveniment, sense entrar en les crítiques i els posicionaments en relació a la psicoanàlisi que es van generar des d'un inici i que encara continuen ben vius, en relació a si la psicoanàlisi és una ciència o no ho és, sobre si les teràpies que se'n deriven són efectives, llargues, curtes, etc. El mateix Freud va escriure un article l'any 1924 titulat *Les resistències contra la psicoanàlisi* ja que quan s'havia difós el seu descobriment, al cap d'uns quants anys, es va haver de defensar de les crítiques dels detractors dient que *les innovacions són rebudes amb pertinax i intensa resistència*.

El 1933 redacta el text més complet i conegut sobre les relacions entre la psicoanàlisi i l'educació en la famosa VI de les *Noves conferències d'introducció a la psicoanàlisi*. En aquesta conferència assenyala: *L'aplicació de la psicoanàlisi a la pedagogia, a l'educació de les generacions futures, és un tema particularment important entre tot allò del que se'n ocupa la psicoanàlisi*.

El posicionament dels psicopedagogs que ens dediquem a l'assessorament, en relació al seu llegat, és molt divers: en som afins, seguidors, ens deixa indiferents, en som detractors, etc. En tota aquesta diversitat hi trobaríem molts punts de discussió, de trobada i, també, d'unió. Mario Izcovich, psicoanalista, diu: *els pedagogs sempre han estat atents i oberts a tot el que està relacionat amb la psicoanàlisi i que la història de la relació entre ambdues disciplines és llarga i fecunda, relació que arrenca dels orígens ja que Freud no va deixar fora del seu corpus teòric qüestions relacionades amb l'aprenentatge*.

Hi ha molts aspectes del llegat de Freud que ens poden ser útils. Intentaré fer un petit resum dels que penso poden ser més rellevants per la nostra tasca, sense seguir cap ordre, només basant-me en una reflexió i una experiència personal.

En primer lloc, Freud redescobreix i posa en evidència el pes dels canvis en la infància i ens mostra la extraordinària importància de les primeres edats. Les aportacions més amplies en relació als infants es deuen a la seva filla Anne Freud, a Austria, i a

Melanie Klein, a Anglaterra, que es dediquen a seguir, investigar i desenvolupar la psicoanàlisi infantil. Bàsicament, ens aporten un ampli coneixement de la constitució del "jo" dels infants, una terapèutica per pal·liar els seus trastorns i la proposta d'una transformació dels mètodes pedagògics i educatius que integren totes les noves concepcions, en benefici d'una teoria general de la personalitat infantil.

Un altre concepte que ens aporta Freud és que l'educació forma part de les professions impossibles (com governar i psicoanalitzar) ja que existeix alguna cosa que no es pot aconseguir. Encara que es faci molt bé, encara que es tinguin molts coneixements, que s'hi posi tot l'interès i la voluntat, el resultat no és mai satisfactori. La falta que afecta l'ésser humà també afecta el camp educatiu i per tant és important pensar que no es pot aconseguir tot, per tal de poder pensar què és el que es pot fer en la confluència entre el desig i les condicions de la realitat.

És important diferenciar la impossibilitat en l'educació de la impotència, ja que aquesta, forma part del que és subjectiu. La relació mestre/pedagog-alumne (i també de l'assessor/a-docent) implica un sacsejament de les posicions subjectives: què evoquen d'un mateix els alumnes, els assessors/es i els assessorats. La formació rebuda fa creure als docents la possibilitat de controlar totalment els processos d'aprenentatge, es creu que es pot fer una transmissió neutral sense implicació subjectiva però en canvi: *ensenyar no consisteix en aplicar receptes ja que un ensenya molt amb el que és i molt poc amb el que sap* (Anny Cordié).

La teoria psicoanalítica també ens ajuda a interpretar el malestar: acceptar que l'educació té quelcom d'impossible i ens invita a explorar-ne els límits. Cal separar el que té a veure amb la part professional de la part personal, ja que moltes vegades el que hi ha en joc (en la funció docent, assessora etc.) és sentir-se estimat o reconegut per l'Altre (alumnes, companys de treball, superiors, institucions, societat etc.).

2. AMPLIACIÓ DE L'OBRA DE S. FREUD PER PART D'ALGUNS SEGUIDORS/ES:

Anna Freud segueix les teories de la psicoanàlisi i posa èmfasi en alguns aspectes: cal donar més importància a l'entorn que envolta l'infant, a l'actitud dels seus pares, al "superjò" infantil que es va formant paulatinament i els impulsos sexuals. Insisteix en els mecanismes de defensa del jo, exposats a nombroses agressions, mentre que el jo i l'allò i el jo i el món exterior presenten fronteres movibles. Les exigències del superjò, la força de les pulsions, l'ansietat produïda per tot el que envolta l'infant originen els possibles trastorns fantasmagòrics.

A. Freud ens descriu els mecanismes de defensa que representen les possibilitats de reacció de l'infant: la negativa en l'imaginari, la negativa en paraules i actes, la restricció del jo, la identificació i l'altruisme. Ens diu que mitjançant l'anàlisi dels mecanismes de defensa inconscients del jo podem comprendre les transformacions dels instints.

En relació a la teràpia, amb els nens/es no es pot fer l'anàlisi amb els mètodes dels adults. El nen necessita: anar i venir, parlar, ex-

plicar històries, explicar els seus somnis, jugar... Així es va anar recopilant tot un material d'interpretació d'una gran riquesa i que més tard ha estat objecte de nombroses investigacions.

Una altra seguidora, Melanie Klein creu en la teràpia psicoanalítica aplicada a nens molt petits de tres a sis anys en els que la paraula encara no transmet la carga i el contingut necessari per servir com a via d'exploració completa. Ens proposa una tècnica d'anàlisi a partir dels jocs, de la vida imaginària, expressada de forma espontània pels infants, no afectada pels impediments dels adults en la interpretació directa. Aquesta autora posa èmfasi en la culpabilitat que acompanya els infants des de l'inici del complex d'Edip. Diu que aquest sentiment l'acompanya fins la formació del superjò, que es forma molt aviat mitjançant un conjunt de mecanismes de defensa i de prohibicions sota la influència i la presència de pares i educadors.

Els treballs d'aquestes pioneres psicoanalistes sobre la primera infància van aclarir molt poc els comportaments de l'adolescència. Sí que ens van fer comprendre que els trastorns psíquics i sobretot les neurosis de l'adolescència reproduïen el creixement d'una neurosi infantil reprimida fins aquell moment.

Elles ens van fer veure la importància de l'entorn pedagògic, les conseqüències de les actituds dels educadors/es, el fet que l'aplicació d'una disciplina molt dura pot ser negativa pels infants, la necessitat d'un sistema educatiu acceptat lliurement que canalitzi l'espontaneïtat dels nens i dirigeixi les seves energies cap objectius sublimats, la comprensió de les perversitats aparents, l'estudi de l'entorn familiar i altres aspectes que han esdevingut pràctiques habituals dins de les múltiples exigències de la pedagogia actual.

3. APORTACIONS DE LA PSICOANÀLISI A LA FUNCIÓ ASSESSORA:

Els assessors que treballem amb els docents i les institucions: compartim una tasca, els assessorem, els orientem i per tant establím uns llaços de col·laboració. En aquesta relació assessor/a-assessorat, de vegades, establím relacions d'ajut que parteixen d'una relació empàtica i que pot esdevenir una relació de suport (escoltar, acompanyar i proposar canvis) i en aquesta relació hi ha molts aspectes de l'aportació psicoanalítica que estan en joc i que volem destacar per la seva importància:

3.1. L'escolata atenta través de la demanda. Un cop ens han formulat la demanda sorgeixen les fantasies: que em demana

l'altra? què hi ha al darrera d'aquesta demanda? quin significat té el que em demana?. És fonamental que els assessors escoltem i en aquesta escolta atenta moltes vegades ja hi trobem la solució dels problemes que ens presenten.

3.2. La transferència. És un concepte fonamental per la psicoanàlisi i la pràctica ens ha demostrat que el que hi ha a la base del procés educatiu té a veure amb la transferència. En la relació docent-alumne es desenvolupen relacions emocionals que poden ser afectives u hostils i que el seu origen no està en la situació present sinó que ja venen de les relacions establertes amb els pares i altres vincles anteriors i que es fan presents sentiments que no tenen res a veure amb el vincle professor-alumne. No hem d'oblidar que en la relació docent-alumne el que hi ha en el fons és l'amor o la passió pel que es transmet i per tant la transferència funciona com a facilitador en aquesta relació i es molt més poderosa que qualsevol tècnica d'estudi. És un concepte molt útil per pensar què passa a l'aula.

3.3. La reflexió, la disciplina de pensar i analitzar de la psicoanàlisi ens pot ser útil sempre i quan puguem controlar el ritme de treball frenètic que ens demana l'escola. És bàsica per a la presa de decisions. A l'escola es fa més del que es pensa, del que es reflexiona. Això moltes vegades no acostuma a ser eficaç. A vegades "fer" és una bona estratègia per no pensar, corrent el risc de fer una cosa incorrecta. Això mateix ens passa als assessors. Els docents corren i els assessors també. El ràpid rendiment i l'obtenció de resultats immediats és una gran exigència, mai se'n té prou i hi ha una pressió important en el nostre treball. Reflexionar ens porta després a parlar i a reconèixer davant dels altres que no en sabem prou i això ha de portar a un altre model d'escola. Ens cal incorporar dispositius per pensar i parlar en el grup i això ens portarà a preguntar-nos: què ens passa?, si el que fem ho fem bé, i què hem de canviar? Preguntes que no estem disposats a fer-nos i que els mecanismes de defensa que utilitzem, tant personals com socials, ja s'encarreguen de justificar-ho.

3.4. La utilització de la paraula, com un mitjà no referit al codi sinó a l'ús que se'n fa de la llengua, al que es diu, a la persona que ho diu i a la manera com es diu.

3.5. I per últim, la consideració dels múltiples mecanismes de defensa ja que quan trobem resistències a les nostres orientacions, als canvis, sempre n'hi ha un o molts en joc. Aquests mecanismes fan de protector de les amenaces externes, de l'ansietat d'una forma no conscient. Moltes vegades els assessors hi patim força però hem de ser conscients que també hi ha en joc els nostres propis mecanismes.

L'aportació més important que s'ha fet en aquest camp és obra de S. Freud, que mitjançant la tècnica de la lliure associació i la interpretació dels somnis va aconseguir penetrar en el món de l'inconscient per intentar comprendre què hi succeïa i una de les coses importants que va trobar és que tota persona per evitar el desplaer, desenvolupa mecanisme psicològics per tal de reduir l'angoixa, la por i la frustració que els conflictes intrapsíquics i les agressions externes li provoquen.

Posteriorment, A. Freud va sistematitzar i completar els descobriments del seu pare i des de aleshores son un referent inexcusable per a comprendre les conductes humanes.

Farem un resum dels més significatius: incorporant l'aportació de psicoanalistes actuals.

3.5.1. Mecanismes que provoquen una bona adaptació a les situacions estressants:

Sublimació: Es canalitzen els sentiments, impulsos desadaptatius en comportament socialment acceptables (Es transforma l'Allò en una altra forma instintiva acceptable pel Superjò).

Afliació: Cercar ajut en els altres, davant d'una amenaça interna o externa.

Anticipació: Anticipar conseqüències i considerar de forma realista les solucions alternatives.

Sentit de l'humor: Enfrontar-se als conflictes emocionals incidint en els aspectes divertits o irònics.

Autoafirmació: Afrontar els conflictes expressant directament els sentiments.

Autoobservació: Reflexionar sobre els propis pensaments, sentiments, motivacions i actuant d'acord amb els mateixos.

Supressió: Evitar, de forma intencionada, pensar en problemes, desitjos i sentiments que ens produeixen malestar.

3.5.2. Mecanismes que ens permeten mantenir fora de la consciència el que és desagradable.

- Identificació: Incorporar com a pròpies característiques dels altres.
- Dissociació: Enfrontar-se amb una alteració temporal de les funcions d'integració de la consciència.
- Formació reactiva: Substituir les comportaments, sentiments i pensaments inacceptables pels oposats.
- Intellectualització: Implicar-se i generalitzar pensaments excessivament abstractes per tal de minimitzar els sentiments que ens produeixen malestar.
- Repressió: Expulsant de la consciència o fer inconscients sentiments o desitjos que produeixen malestar (És el mecanisme de defensa més elemental del Jo i es troba en la base de tots els altres esmentats).
- Conversió: Freud utilitza la paraula per designar la transformació de conflictes psicològics en símptomes orgànics
- Devaluació: Atribuir qualitats exageradament negatives als altres.
- Idealització: Atribuir qualitats exageradament positives als altres.
- Omnipotència: Pensar i actuar com si disposéssim de capacitats especials i fóssim superiors als altres.

3.5.3. Mecanismes que ens permeten mantenir situacions d'estrès fora de la consciència:

- Negació: Negar-se a reconèixer aspectes dolorosos de la realitat interna o externa (que el Jo no pot acceptar sense patir o descompensar-se)
- Projecció: Atribuir incorrectament sentiments o pensaments propis que ens resulten inacceptables (S'adjudica als altres les idees o sentiments propis que, per la seva naturalesa ansiògena, són insuportables per al Jo).
- Volta contra un mateix: Culpabilitzar-se i dirigir contra si mateix l'agressivitat que no gos orientar cap a l'exterior (És dona quan el Superjò és molt rígid).
- Racionalització: Inventar les pròpies explicacions tranquil·litzadores (però incorrectes) per encobrir les verdares motivacions dels pensaments i les accions. (El Jo intenta explicar al Superjò les conductes d'origen pulsional que podrien resultar moralment inadmissibles o censurables).

3.5.4. Mecanismes que comporten una gran distorsió de la realitat:

- Fantasia autista: Enfrontar-se a situacions d'amenaça interna o externa mitjançant excessives fantasies que substitueixen la resolució del problema.
- Polarització: Tendència a veure als altres com totalment bons o dolents sense integrar les qualitats positives i negatives de cadascú.

3.5.5. Mecanismes que utilitzen l'acció o retirada:

- Regressió: Anar enrere, tornar a l'origen (Quan el Jo necessita protegir-se de les agressions del present, utilitza el passat com a refugi).
- Inhibició: Renúncia a certes activitats quan aquestes generen conflicte. (Per evitar el conflicte entre les altres dues instàncies de l'aparell psíquic el Jo inhibeix la desposta).
- Agressió passiva: Enfrontar-se amb reacció agressiva interna sense que s'arribi a percebre (és com una màscara que amaga hostilitat i ressentiment)
- Queixes i rebuig d'ajut: Expressar queixes o demanda d'ajut rebutjant posteriorment les ofertes d'ajut dels altres.
- Retirada apàtica: Retirar-se sense donar mostres de canvis.
- Distorsió de la imatge de si mateix i dels altres

4. CONCLUSIONS:

El **saber** que ens aporta la psicoanàlisi ens ajuda a entendre, comprendre (lectura conjunta de nous coneixement), però tampoc

podem anar més enllà ja que en la pràctica és molt diferent el projecte analític del projecte educatiu.

Tenir formació psicoanalítica i estar al dia sobre la aportació psicoanalítica en el desenvolupament de l'infant i de l'adolescents ens permet una **millor comprensió** i més aprofundida dels infants-alumnes tant per part dels psicopedagogs com dels mestres i professors.

Permet una **millor comunicació** amb l'alumnat i amb els companys docents i els pares, adoptant el model d'escolta educativa (escolta activa similar a l'escolta psicoanalítica).

Aprofundir sobre allò en que es basa l'alumnat per sentir el desig d'aprendre, podem **avançar en el camp de la motivació**, de l'exercici de l'hàbit de l'esforç, tant necessari per rescatar el valor del treball en els centres educatius. L'escola és el lloc institucional de transmissió de saber i ens hem de preguntar en que es basa el desig de saber i les funcions de les pulsions lligades a aquest desig. Des de la perspectiva psicoanalítica l'activitat intel·lectual depèn a la vegada de la sublimació, d'un treball d'idealització i d'una identificació amb el mestre de manera que aquest té un paper en el desig de saber de l'alumne.

A través del mètode interpretatiu (utilitzat de forma molt prudent) podem **avançar en l'exploració**, analitzant els discursos pedagògics: discursos escrits pels teòrics de la pedagogia, el discurs que es dona en les entrevistes (alumnes, pares, docents, assessors) i també el discurs institucional que mostra el col·lectiu. També es podria realitzar, amb la formació adient, l'anàlisi de les observacions a l'aula, de les pràctiques pedagògiques com un material que tenim per llegir i desxifrar l'actuació pedagògica que prové de l'inconscient o sigui que podem aplicar el saber analític per fer anàlisi d'observacions de pràctiques, de grups, d'institucions, de relacions etc

La disciplina d'**analitzar** i pensar i compartir amb els companys de treball tant en el marc d'una presentació, com d'una supervisió ens dona molta llum a les actuacions. La creació d'espais de reflexió encara és una assignatura pendent en molt àmbits de treball.

I per últim ens permet **incidir en un dels problemes** de més actualitat i que els mitjans de comunicació sovint se'n fan ressò: el malestar dels docents com a col·lectiu afectat per patologies psíquiques i que comporta un alt percentatge de baixes laborals. L'entrada en aquest procés, segons els experts, és gradual i el malestar se suporta arrossegant-lo força temps, fins que algun fet o alguna situació posa en qüestió la competència de la persona docent i provoca finalment la crisi en què fa irrupció el símptoma. La psicoanàlisi ens ajuda a fer conscient aquesta situació per poder fer front a aquest malestar que acostuma a ser invalidant. Com l'afrontem? Quan aquesta pregunta pot ser enunciada comencen a obrir-se les portes de la resolució.

Com a cloenda, amb l'aportació de la psicoanàlisi, comptem amb un **referent molt potent** per orientar-nos sobre les actuacions que fan referència a les incerteses de les relacions educatives i pedagògiques que es donen en la tasca diària en l'àmbit escolar.

Gràcies professor Freud.

Referències bibliogràfiques:

- Bolinches, A. (2004): *El canvi psicològic*. Barcelona: Pòrtic. Enciclopèdia catalana.
- Freud, S. (1981): *Obras completas Tomo III (1916-1938)*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Freud, A. (1999): *El yo y los mecanismos de defensa*. Buenos Aires: Paidós
- Izcovich, M. "Deu aspectes per a una reflexió sobre una trobada entre la psicoanàlisi i l'educació". *Full informatiu* 179.
- Lauzun, G. (1962): *Sigmund Freud*. Madrid: Ediciones Cid.
- Segal, H. (1965): *Introducción a la obra de Melanie Klein*. Buenos Aires: Paidós
- Vendrell, S. "El malestar dels docents". *Full informatiu* 179.

Correspondència amb l'autora: *Assumpta Clopas i Fisa*.

Psicopedagoga EAP B-26 de Martorell.

E-mail: mclopas@xtec.cat